



<https://doi.org/10.30563/turklad.1343370>

**İntihal / Plagiarism**

This article was checked by



programında bu makale taranmıştır

**Makale Bilgisi / Article information**

Makale Türü / Article types	: Araştırma Makalesi / Research article
Geliş Tarihi / Received date	: 15.08.2023
Kabul Tarihi / Accepted date	: 26.11.2023
Yayın Tarihi / Date published	: 20.12.2023

**Atıf / Citation**

Akbarova, E. (2023). XX. Yüzyılın Başlarında Azerbaycan'da Alfabe Tartışmaları. *Uluslararası Türk Lehçe Araştırmaları Dergisi / International Journal of Turkic Dialects (TÜRK LAD)*. 7. Cilt, 2. Sayı, 481-491.

**XX. YÜZYILIN BAŞLARINDA AZERBAYCAN'DA ALFABE TARTIŞMALARI**

*Alphabet discussions in Azerbaijan in the early of 20th century*

**ELMİRA AKBAROVA<sup>1</sup>**

**Öz**

XIX. yüzyılın ikinci yarısında temeli atılan, Azerbaycan aydınlarının alfabe mücadelesi, XX. yüzyılda yeni bir boyut kazanmıştır. Alfabe konusu, XX. yüzyılın başlarında Azerbaycan basınında yer alan ana konulardan biriydi. O dönemde bazı aydınlara göre, Türk dilli halkların Arap alfabesini kullanmaları aslında birlik, beraberlik ve ortaklığın önünde büyük bir engel oluşturuyordu. Ayrıca bu alfabe, Türk dillerinin fonetik ve fonolojik yapısını ve akustiğini tam ve kapsamlı bir şekilde yansıtmıyordu. Türk dillerinin ses yapısını en ideal bir şekilde yansıtabilen bir alfabe varsa, bu alfabe Latin alfabesidir. Bu gerçeği fark eden aydınlar XX. yüzyılın başlarında Azerbaycan basınında Latin alfabesine geçişi teşvik etmiştir. Azerbaycan Türkçesi'nin incelenmesi geçen yüzyılın başlarından itibaren özellikle ilgi odağı olmuştur. Bu dönemde M. F. Ahundzade, C. Memmedguluzade, M. Şahtahtlı, N. Nerimanov, S. Ağamalıoğlu ve başkaları önceleri Arap alfabesinin sadeleştirilmesi yolunda, daha sonra Latin veya Kiril harflerine dayalı alfabe geçiş projelerini hayata geçirmeye çalışmıştır. Makalede XX. yüzyılın başlarında dönemin aydınlarının alfabe sorunlarına ilişkin öne sürdükleri fikir ve faaliyetler, Arap alfabesinin değiştirilmesinin önemi vurgulanmıştır. Her ne kadar alfabenin değiştirilmesine karşı çıkanlar olsa da zaman ve siyasi olaylar sorunun çözülmesinde etkili olmuştur. Önce Latin alfabesine geçiş olmuş, daha sonra Kiril grafikli alfabe kabul edilmiştir. Alfabe değişiminin oluşturduğu yenilikler ve zorluklar ele alınmış, doğru kararın hangisi olduğu tartışılmıştır.

**Anahtar Kelimeler:** Azerbaycan Dili, Alfabe, XX. Yüzyıl

<sup>1</sup> Doktora öğrencisi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Türkiye/İstanbul

El-mek: e.akbarova89@gmail.com

ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0002-5421-973X>

### Abstract

The alphabet struggle of the intellectuals in Azerbaijan, the foundation of which was laid in the second half of the XIX. century gained a new dimension in XX. century. The issue of the alphabet was one of the main topics in the Azerbaijani press in the early 20th century. At that time, according to some intellectuals, the use of the Arabic alphabet by Turkic-speaking peoples actually constituted a major obstacle to unity, solidarity and partnership. In addition, this alphabet could not fully and comprehensively reflect the phonetic and phonological structure and acoustics of the Turkic languages. If there is an alphabet that can reflect the sound structure of Turkic languages in the most ideal way, this alphabet is the Latin alphabet. Intellectuals who realized this fact at the beginning of the XX. century, encouraged the transition to the Latin alphabet in the Azerbaijani press. The study of Azerbaijanian history has been the focus point, especially since the beginning of the last century. In this period, M. F. Ahundzade, C. Memmedguluzade, M. Şahtatlı, N. Nerimanov, S. Ağamalıoğlu and others initially attempted to implement projects for the simplification of the Arabic alphabet, and later transition to the Latin or Cyrillic graphic alphabet. In the article, the ideas and activities of the intellectuals of the period at the beginning of the 20th century regarding the alphabet problems were highlighted, and the importance of changing the Arabic alphabet was emphasized. Although there were individuals who resisted changing the alphabet, time and political events played a crucial role in resolving the issue. Initially, there was a transition to the Latin alphabet with Latin graphics, followed by the acceptance of the Cyrillic script. The innovations and challenges brought about by the alphabet change were discussed, and debates were carried out about determining the right course of action.

**Keywords:** Azerbaijanian Language, Alphabet, 20th Century

### 1. Giriş.

XIX. yüzyılın ikinci yarısında temeli atılan Azerbaycan aydınlarının alfabe mücadelesi, XX. yüzyılda yeni bir boyut kazanmıştır. Alfabe konusu, XX. yüzyılın başlarında Azerbaycan basınında yer alan ana konulardan biriydi. Arap alfabesi okuma ve yazmada zorluk oluşturduğu için halkın büyük kısmı eğitimsiz kalıyordu. Bir-çok aydın halkın eğitimsizliğinin nedenini Arap alfabesinin zorluğunda görüyordu. Yeni alfabe oluşturmak XIX. yüzyılın sonu – XX. yüzyılın başlarında Azerbaycan ve Türkiye coğrafyasında kültürel ilerlemenin ve eğitimin gelişmesi alanlarında neredeyse ana konu haline gelmiştir. XX. yüzyılın başlarında yeni alfabe oluşturma hareketi ivme kazanmıştır. XIX. yüzyılın sonunda M.F. Ahundov'un ileri sürdüğü fikirlerden yaklaşık 70 sene sonra Türkiye de yeni bir alfabe sistemi istikametinde yürümeye ve geçiş yönünde uyanmaya başlamıştır. Yeni alfabenin gerekliliğini bir sorun olarak gören ve bu konuda uzun uzun tartışmalara ev sahipliği yapan Azerbaycan edebi ortamı olmuştur.

*Molla Nasreddin* dergisinin 1908 yılında yayınlanan 19. sayısında 3. sayfada bulunan *Dil* başlıklı yazıda, Arap alfabesiyle yazılmış mektuplarda tek bir harfin ne kadar karışıklığa yol açtığı eleştirilmesi tesadüf değildir: Yazıda, Molla Cafer'e Arap alfabesi ile yazılmış bir mektupta "Anneme söyle, Fatma'nın oğlu oldu" mesajı, "Anneme söyle, Fatma'nın oğlu öldü" olarak anlaşıldığı örneği gösterilmiştir (Molla Nasreddin, 2002:149). Yani Arap alfabesinde bir yazımın farklı şekillerde okunmaya müsait olmasından dolayı Arap alfabesinin neden olduğu karmaşıklık açıkça gösterilmiştir.

XX. yüzyılın 20'li yıllarında yeni Latin alfabesiyle basılan gazeteler arasında *Yeni yol* gazetesi de vardı. *Yeni yol* Azerbaycan'da Latin alfabesinin tanıtımında istisnai bir rol oynamıştır. Gazetenin baş editörü ünlü edip Celil Memmedguluzadeydi. İlk sayısı 22 Eylül 1922 yılında basılan *Yeni yol* gazetesinde esasen Yeni Türk alfabesine geçiş teşvik ediliyordu.

## 2. Hagverdiyev'in alfabe konusundaki tutumu.

Bu tartışmalara aktif olarak katılan aydınlardan biri oyun yazarı, gazeteci, yazar Abdurrahim Bey Hagverdiyev idi. Hagverdiyev *Büyük Reform* adlı makalesinde ilk olarak Orhun-Yenisey anıtlarından ve bu anıtların keşfinden bahsetmiştir. Ancak yazar, kendisine Türk dillerinin eski anıtları hakkında bir makale yazma hedefi koymamıştır. Bu makale Yeni Latin Alfabesinin altı yıllığına ithafen yazılmıştır. Bu, makale başlığının altındaki *Yeni Türk alfabesinin altıncı yılı münasebetiyle* ifadesinden de anlaşılmaktadır. Arap Alfabesi konusundaki görüşlerini A.Hagverdiyev *Büyük Reform*, *Mirza Feteli ve Arap Alfabesi* ve diğer makalelerinde kaleme almıştır. O, *Büyük Reform* adlı makalesinde Arap alfabesinin Türk halkları için uygun olmadığından ve Araplardan çok daha önce Türk halklarının kadim medeniyetleri olduğu gibi, hususi alfabelerinin olmalarından bahs etmiştir.

A. Hagverdiyev şöyle demektedir: “*Arap alfabesinin Türk ve Fars dillerine uygun olmaması herkese aşikardır. Ayrıca bu alfabeği öğrenmek, onunla yazı yazmak ve özellikle bu alfabeyle yazılmış kitapları okumak sadece çocuklar için değil birçok eğitilmiş insan için de zor bir iştir. Bunun en büyük sebebi hurufî-musevitenin yazılmamasıdır*” (Hagverdiyev, 2005:45).

A. Hagverdiyev, somut bir örnek olarak, bu alfabe ile yazılmış metinlerin sesli harflerin yerini alan ve kelimelerin üstüne ve altına konan işaretler olmadığından okunmasının daha zor olduğunu açıklıyor: *kataba, kutiba, katbun, katbin, katbu, katbi, katba, kutab, kuttabun*.

Arap alfabesinin zorluklarını göz önünde bulundurarak, onu ıslah etmeye çalışan birçok insan vardı, ancak onlardan farklı olarak, M. Ahundov gibi “cesur insanlar ruhani sınıfının ve fanatik kitlelerin lanetlerinden korkmayarak, Avrupa alfabesine benzer yazı önerdiler”.

Mirza Fatali Ahundzade'den sonra M.Şahtatlı, Çarlık Rusyası döneminde de Latin alfabesinin en aktif destekçilerinden biri olmuştur. Onun XX. yüzyılın başlarında Azerbaycan Türkçesi hakkında ileri sürdüğü görüş ve teklifleri günümüzde de geçerliğini korumaktadır. Aynı zamanda, o, Azerbaycan Türkçesi'nin adı hakkında da değerli araştırmalar yapmıştır. 1903-1905 yıllarında Tiflis'te yayınlanan *Şerki-Rus* gazetesinin editörü olan M.Şahtatlı, basında alfabe reformu ile ilgili yazılar yazmış, alfabenin güncelleme fikrini desteklemiştir. Ancak M.Şahtatlı'nın Rus vatandaşlığını kabul etmesi, birçok ciddi konunun yayınlanmasına karşı çıkması, hükümetle uzlaşma politikası döneminin bazı aydınları tarafından belirsiz karşılanmış, *Şerki-Rus* gazetesi ise eleştirilmiştir. Türk dünyasının millî ve kültürel birliğini, *dilde, fikirde, işte birlik* formülünü ana tezi haline getiren *Tercüman* gazetesinin sahibi İsmail Gaspıralı da M.Şahtatlı'nın izlediği yolu beğenmemiştir. İsmailbey Gaspıralı'nın alfabe konusunda M.Şahtatlı'yı eleştirmesi, *Şerki-Rus* gazetesinin etkisini ve itibarını büyük ölçüde zedelemiştir. Birkaç yabancı dil bilen M.Şahtatlı'nın faaliyetlerinin bir kısmı alfabe reformu ile ilgiliydi. Düzenli olarak alfabe projeleri üzerine çalışan M.Şahtatlı, Azerbaycan Türkçesi'nin yanı sıra Rusça ve Fransızca olarak da kitaplar yayınlamış, kendisini destekleyen birilerini bulmaya çalışmıştır. Ünlü gazeteci Akif Aşırılı şöyle belirtmektedir: “*Mirza Fatali Ahundzade'den sonra alfabe reformuna başlayan M.Şahtatlı'nın, yöntemleri herkes tarafından kabul edilmemiş, hakkında hem olumlu, hem de olumsuz görüşleri yansıtan yazı ve makaleler yazılmıştır*” (Aşırılı, 2009:54).

## 3. Azerbaycan Cumhuriyeti döneminde alfabe tartışmaları.

Azerbaycan Cumhuriyeti'nin kurulmasından sonra alfabe konusu özellikle gündeme gelmiş, ancak uygulanması mümkün olmamıştır. 21 Mart 1919 yılında bu konu üzerine Hudadadbey Melikaslanov'un raporundan sonra, Halk Eğitim Denetimi bünyesinde bir komisyon kurulmuştur. Komisyon tane projeyi değerlendirmiştir: Abdullah Efendizade'nin projesi, Mehemmedağa Şahtatlı'nın projesi ve Abdullah Tağızade ile Mireziz Seyidov'un ortak projesi. Komisyon, Abdullah Efendizade'nin projesini kabul edip, 1919 yılında *Son Türk Alfabesi* adıyla onu yayınlamıştır. Ancak Cumhuriyet'in işgali, bu sürecin tamamlanmamasına neden olduğundan, milletvekillerinin bu konuda ne düşündüklerini bilmiyoruz. Azerbaycan

Demokratik Cumhuriyeti'nin ömrü kısa olduğu için alfabe reformunun gerçekleştirilmesi mümkün olmamıştır. Çünkü alfabenin değiştirilmesi uzun, zor ve zaman alan bir süreç olacaktır.

Eziz Alpoud'a inanırsak, M.Resulzade'nin bu yıllarda Arap alfabesinin ıslah edilmesi taraftarlarından olduğunu kabul etmeliyiz. Çünkü M.E. Resulzade, yakından takip ettiği Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Alfabe meclislerinde yapılan tartışmalarda Arap alfabesinin reformunu destekliyor. Ancak Eziz Alpoud'un Tağızade ile birlikte hazırladığı projenin kabul edilmesi şüphe doğuruyordu. Çünkü yukarıda da belirttiğimiz gibi, Abdullah Efendizade'nin projesi Cumhuriyet döneminde kabul edilebilir görülüyordu.

M.E. Resulzade'nin ıslahatçı kanadında olduğu fikrini kuvvetlendiren bir unsur da, onun sürgününde yazdığı makalelerdir. Ancak bize göre, M.E. Resulzade her zaman Arap alfabesinin değiştirilmesinin tarafında olmuştur. Bu, gösterdiğimiz birçok gerekçe ile kanıtlanmıştır. Azerbaycan'da 1918 yılında Demokratik Cumhuriyetin kurulmasından sonra da yeni alfabe sorunu hükümet tarafından tam olarak desteklenmeye başlanmış ve kabul edilecek projeler arasında yer almıştır. Hatta 1919 yılbaşında H.Melikaslanov'un önderliğinde bir komisyon kurulmuştur. Komisyon, hazırladığı projeyi hükümete sunmuştur, ancak projenin görüşmeleri sosyalist devrimi sonucunda yarıda kalmıştır. Bununla birlikte, Sovyet ideolojisi bu konuyu farklı bir şekilde yorumlamıştır. Orada Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti'nin Latin alfabesine karşı olduğu belirtiliyordu. Onlar bu konuya daha çok siyasi kıyafet giydireyorlardı. Sanki Demokratik Cumhuriyet'in kurucuları açık fikirli, zeki insanlar değildir. O dönemde Latin alfabesi karşıtlarından birkaç kişiyi örnek göstererek bunu bütün bir aydın ordusuna bağladılar. Ayrıca Latin alfabesini benimseme taraftarları, Arap alfabesi taraftarı olmakla suçlanarak iftiraya uğramıştır. Bu gerçeklerden gördüğümüz gibi, M.E. Resulzade alfabenin değiştirilmesi taraftarıydı. Bunu yazdığı makalelerinden de görmek mümkündür.

Azerbaycan Cumhuriyeti'nin kurucusu M.Resulzade ister Çarlık Rusyası döneminde, ister Cumhuriyet yıllarında yazdığı makalelerinde ve milletvekili olarak faaliyetlerinde daima yenilikçi olmuştur. Bu hususta onun Avrupa'ya yüz tane öğrencinin gönderilmesinde ve Bakü Üniversitenin açılmasında rolü büyüktür. Bu bakımdan onun alfabe reformu ile ilgili düşünceleri de önemlidir. M.Resulzade, 20 Ekim 1913 yılında *İkbal* gazetesinde *Alfabe Bayramı* adlı makalesini yazmıştır ve bu makalede bazı düşüncelerini paylaşmıştır: "*Bizim milli anlamda bir alfabemiz yoktur. Biz, Türkler, Farşlılar ve Hintliler gibi, Arap alfabesinden istifade ettik. Bilindiği üzere, Arap alfabesi yavaş yavaş değişerek bugünkü haline gelmiştir. Farşlılar bu alfabeyle j, g, ç, p harflerini ekleyerek kullanmışlar. Türkler de "n" (nazal n) harfini ekleyerek Arap-Fars alfabesini kabul ettiler. Böylece, biz, Türkler için, şimdiki alfabenin mevcudunu aramaktansa ilk defa Arap alfabesi ile Türkçe yazan kişiyi aramak ve onun hakkını kendisine iade etmek bir vazifemizdir. Belki bunun daha erken dönemine gitmek gerekir. Çünkü Arap alfabesine ihtiyaç doğmadan önce Türklerin kendilerine ait alfabeleri olmuştur. Ancak Türk tarihi, tarihlerin en bilinmeyen olduğu için, bugün alfabe hakkında yeterli bilgi vermek imkansızdır. Aslında Türklerin en başlangıçtaki halleri hakkında bilgi bulmak zor bir iştir. Bu konuda az çok bilgi ancak Çin tarihlerinden elde edilebilir. Çünkü Türklerin işleri önceleri Çinlilerle idi (Resulzade, 2012: 299). Makalesinin devamında M.E. Resulzade, Necip Asım bey'e atıfta bulunarak Hunlardan itibaren başlayan ve Milad'ın VIII. yüzyılında Orhun anıtlarında şeklini alan Türk alfabesinden bahseder. 23 Mart 1914 yılında yine *İkbal* gazetesinde alfabe konusuyla ilgili yazdığı *Önemli Bir Haber Vesilesiyle* başlıklı yazısında M.E. Resulzade'nin Osmanlı İmparatorluğu'ndaki alfabe tartışmalarını yakından takip ettiğini, "İslah-ı Huruf" cemiyetinin bazı üyelerini şahsen tanıdığını, en önemlisi Enver Paşa'nın ordunun kullanması için kabul ettiği alfabe şekline sempati duyduğunu görüyoruz. M.E. Resulzade şöyle yazıyor: *Osmanlı Askeri denetiminin kabul ettiği alfabenin neden ibaret olduğunu hala bilmiyoruz. Zaten bu ikincil bir sorundur. Esas itibarıyla orduya ait olmak üzere Enver Paşa tarafından yeni bir alfabe kabul edildiğini İslam tarihinde önemli bir devrimdir. İlerlemeye doğru giden bir devrim sona erdi ve bu büyük bir adımdır. Bu adımları herkes**

*kolayca atamaz. Bu adımları atabilmek için tarih çok nadir olarak ancak istisnai nedenler yaratır. Tarih bu tür olay ve kişilere kayıtsız değildir* (Resulzade, 2012: 299).

M.E. Resulzade'nin Çarlık döneminde kaleme aldığı bu iki makalesinden açıkça görülmektedir ki, o, Alfabenin ıslahı taraftarlarının faaliyetini hem Osmanlı'da, hem de Azerbaycan'da yakından takip etmiş, haberdar olmuş ve takdir etmiştir. Bu bakımdan onun Cumhuriyet döneminde alacağı kararlar ilgili bir ipucu elde etmek de mümkündür. Ancak alfabe reformu, özellikle de tamamıyla Arap alfabesini terk edip Latin alfabesine geçmek oldukça radikal bir adım olacaktı. Dolayısıyla, mecliste sert tartışmaların olacağını varsaymak gayet yerindeydi.

#### 4. Nerimanov'un alfabe konusundaki tutumu.

1906 yılında N.Nerimanov'un girişimiyle Bakü'de ilk öğretmenler kongresi yapılmıştır. Kongrenin ana konularından biri de alfabe sorunuydu.

Kongrede, bir sene sonra, II. Öğretmenler kongresine kadar Azerbaycan Türkçesi'nde bazı kitapların yazılması ve hazırlanması önerilmişti. Bunun için ilk etapta *Alfabe* adlı kitabın yazılmasına karar verildi. Dilbilimci Sayalı Sadıgova N.Nerimanovun alfabenin sadece Azerbaycan'da değil, tüm Rusya Türkleri arasında yaygınlaştırılması gerektiğine dikkat çekmesini, birçok teşkilat çalışmasına öncülük yapmasını belirtmiştir (Sadıgova, 2020:51).

Aralık 1921 yılında Neriman Nerimanov'un girişimi ile yeniden alfabe tartışmaları başlamıştır; sonuç olarak Latin alfabesi taraftarları ve reformcu gruplar oluşmuştur. Ferhad Ağazade'nin lideri olduğu Latin alfabesi taraftarları grubuna Hudadadbey Melikaslanov, Abdullah Tagızade, Mehemedemin Efendizade, Hemid Şahtahtlı, Azad Emirov, Ehmed Pepinov, Hüseyin İsrafilbeyov gibi aydınlar dahil olmuştur. Sonuç olarak Latinceciler, 1922 yılında Azerbaycan Merkez Yürütme Komitesi bünyesinde Yeni Alfabe Komitesi kurmuşlardı. Komitenin ilk başkanı Ferhad Ağazade, daha sonra Samed Ağamalioğlu olmuştur. Yeni Alfabe Komitesi millî hükümet döneminde proje teklif edenlerden Abdullah Tagızade ve Miraziz Seyidov'un önerisini kabul etmiştir. İshahan İshahanlı o dönemdeki verilen kararları şöyle yazıyor: "*Azerbaycan Merkez Yürütme Komitesinin 20 Ekim 1923 tarihinde aldığı karar sonucunda Latin alfabesi Arap alfabesi ile eşit kabul edilmiştir. 27 Haziran 1924 tarihli kararlar da zorunlu ve devlet alfabesi olarak kabul edilmiştir. Yeni Alfabe Komitesi 27 Ağustos 1922 tarihli toplantısında Latin alfabesi ile Yeni Yol adlı bir gazetenin de çıkarılmasına karar vermiştir. 26 Şubat 6 Mart 1926 yılında Bakü'de gerçekleştirilmiş I.Türkoloji Kurultayı'nda da Latinciler kazandığından dolayı, 1 Ocak 1929 yılından itibaren Azerbaycan tamamen Latin alfabesine geçmiştir. Böylece, 1922-1928 yılları arasında Azerbaycan'da Arap ve Latin alfabeleri eşit olarak kullanılmalarına rağmen, 1929 yılından itibaren Latin yazı sistemine geçilmiştir* (İshahanlı, 2018:54).

Türkiye'de de Tanzimat döneminden itibaren Osmanlı İmparatorluğu'nda alfabe reformları ile ilgili tartışmalar yürütülse de bu tartışmalar Arap alfabesinin ıslah edilmesi yönünde olmuştur. Cumhuriyet'in ilanından sonra ise Latin alfabesi konusu gündeme gelmiştir ve sonuç olarak 1 Kasım 1928 yılında *Yeni Türk Harflerinin Kabulü ve Uygulanması Hakkında Kanun* kabul edilmiştir. Genel olarak, XX. yüzyılın başlarında bazı güçler, Latin alfabesinin kabulü sonucunda Türkçe konuşan halkların arasında bir ortaklık yaratılacağından emindiler. Latin alfabesi Azerbaycan Türkçesi'nin, aynı derecede diğer Türk dillerinin ses yapısını daha uygun bir şekilde yansıtabilecek imkanlara sahipti. Türk dili konuşan halkların çoğunun Kiril alfabesinden Latin alfabesine geçişi, XX. yüzyılın başlarındaki Türk güçlerinin bu fikri desteklemekte ne kadar haklı olduklarını kanıtlamaktadır.

Böylece, XX. yüzyılın başlarında Azerbaycan basınında ortak dil ve alfabe sorunu önemli bir yer tutmuştur. XX. yüzyılın başlarında Azerbaycan'ın önde gelen bilim adamları ve devlet adamlarının çabaları sonucunda eski Arap alfabesinin değiştirilmesi, Azerbaycan Türkçesi'nin fonetik yapısını uygun bir şekilde ifade eden bir alfabenin seçilmesi millî bir mesele haline

gelmiştir. Alfabeyi seçmek, sıradan bir iş olmayıp, ciddi bilimsel bir problemdir. Latin alfabesine geçişi, N.Nerimanov, Azerbaycan Türklerinin hayatında bir devrim olarak nitelendirmektedir (Ayca, 2010:141). N.Nerimanov'un alfabeyi değiştirme ile ilgili faaliyetleri, Samed ağa Ağamalıoğlunun 1922 yılında *İzvestiya* gazetesinde yayınlanan yazısında yüksek değerlendirmiştir. *Yeni Yol* gazetesi 5 Mayıs 1924 tarihli 10. Sayısında N.Nerimanov'un *Yeni Türk Alfabesi Üzerine Tezler*'ini yayınlamıştır. O, gazetenin 165. sayısında yazarın alfabe mücadelesi ve faaliyetlerini özel olarak değerlendirmiştir. Aralık 1921 yılında, her haftanın 5. günü N.Nerimanov'un girişimiyle tartışmalar gerçekleştirilir, tartışmalarda alfabe ve dil konuları geniş çapta etraflıca tartışılırdı. 6 Ocak 1922 yılında ise N.Nerimanov'un önerisiyle yapılan başka toplantıda, alfabe ve dil meselesi bir daha dikkatlice ele alınmıştır. Tartışma sırasında konuşma yapanların çoğu Arap alfabesini değiştirmeyi, bazıları ise reforme etmeyi teklif etmişlerdi. N.Nerimanov, 3 Aralık 1922 tarihinde Tiflis'te Türk Drama Tiyatrosu binasında yeni yazı sistemi hakkında bir konuşma yapmış ve aydınları bu değişim konusunda daha cesur olmaya çağırmıştır. N.Nerimanov'un alfabeyi değiştirme mücadelesi, onun girişimiyle Alfabe Komitesi'nin kurulmasıyla sonuçlanmıştır (Sadıgova, 2020:6).

Büyük Ekim Sosyalist Devrimi'nden sonra okulların açılması, eğitimin teşkili ve yürütülmesi, Arap alfabesinin yol açtığı zorluklar N.Nerimanov'u ciddi şekilde düşündürmeye başlamıştı. N.Nerimanov, çözümü Latin alfabesine geçmekte görüyordu. Ona göre, Arap alfabesinde yapılacak reformlar öğretim sürecinde herhangi bir başarı gösteremez. Arap alfabesinin reformunu destekleyenler bile onun kararlı konumuna karşı çıkmamışlardır. N. Nerimanov'un girişimi ve Samed Ağamalıoğlu'nun çaba, faaliyet ve organizasyonu sayesinde *Yeni Alfabe Komitesi* adlı organizasyon oluşturuldu. *Yeni Alfabe Komitesi* kitleler arasında aydınlatıcı konuşmalar yapmış ve aynı zamanda yeni alfabe kursları açmıştır. Yeni alfabe kurslarının sayısı giderek artmış ve bu kursları üç ay içinde öğrenenler, başkalarının öğrenmesi için rekabeti yoğunlaştırmıştır. Aynı zamanda, Arap alfabesindeki bazı reformları destekleyenler de yeni bir alfabeyi tercih etmiştir. Onlar, yeni alfabeğe geçmenin doğru olduğunu kabul etme yoluna gitmiştir. Samed Ağamalıoğlu'nun liderliğinde Arap alfabesini sürdürmek isteyenler ile yeni bir alfabeğe geçmek isteyenler arasındaki rekabet, ikincisinin konumunun üstünlüğü ile ayırt ediliyordu. Yeni Alfabe Komitesi Türk halkları arasındaki basın alışverişine özel önem vermiştir. Türk halkları arasındaki basın alışverişini düzenlemek Yeni alfabeğe geçilerek mümkün olmuştur. Bu süreçte elbette Türk halkları arasında basın alışverişini sadece Azerbaycan'ın yeni alfabeğe geçişi oluşturamazdı. Bu nedenle Azerbaycan Türkleri ile birlikte Türkiye Türkleri, Özbekler, Kazan Tatarları ve diğerleri bu basın alışverişine hevesliydi. Ancak hiçbiri yeni alfabeğe geçiş konusunu tartışmaya cesaret edememiştir.

##### **5. Samed Ağamalıoğlu'nun alfabe konusundaki tutumu.**

S.Ağamalıoğlu heyet üyelerine, yeni alfabeyi kabul eden bir Cumhuriyetin çok fazla akıllı insanı vardır, diye heyettekilere sık sık muracatta bulunmuştur. Yeni Alfabe Komitesi, Türkistan'a, İdil (Volga) kıyısındaki ülkelere, Hive ve Kırım hükümetlerine alfabeğe geçiş konusunda çağrıda bulunmuştur. 20 Ekim 1923'te Azerbaycan hükümeti *Yeni Türk alfabesinin devlet alfabesi olarak kabul edilmesi* kararını kabul etmiştir (Nerimanov, 2006:58). Latin alfabesini benimseyen Türkçe konuşan halklarını, o dönemde Arap alfabesini kullanan Türkiye'den ayırmayı amaçlayan Sovyet siyasi çevrelerinin ana fikri, alfabeyi ne olursa olsun değiştirerek Türkleri bir birinden uzaklaştırmaktı. Yani Sovyet hükümeti Latin alfabesini destekleyerek Türkçe konuşan halkların birliği için çalışmamış, aksine Sovyet Rusya topraklarında yaşayan Türkçe konuşan halkları Türkiye'den ayırmak istemiştir. Ancak daha sonra Türkiye'nin beklenmedik şekilde bu alfabeğe geçişi, Sovyet hükümetinin yeni bir karar almasına neden oldu. Bu karar sonrasında, Sovyet Rusyası topraklarında yaşayan Türkçe konuşan halklar, Kiril alfabesini benimsemeye zorlanmıştır.

27 Haziran 1924'ten itibaren Latin alfabesi Azerbaycan hükümeti tarafından resmen kullanılmaya başlandı. 1 Mayıs 1925'te Latin alfabesiyle gazete ve resmi yazışmaların yapılması zorunlu ilan edildi. 1925-1926 yeni öğretim yılında, tüm Azerbaycan okullarında Latin alfabesi

kullanılmaya başlandı. Türkiye'de 1928 yılında Arap alfabesi değiştirilmiş ve yerini Latin alfabesine bırakmıştır. N. Nerimanov, yeni alfabe devlet düzeyinde destekleyen başlıca siyasi figürlerden biriydi ve şöyle yazıyordu: “Yeni alfabenin kabulü sorununu halletmemiz gerekiyor. Çoğu insan Latin alfabesini kabul etmek düşüncesindedir” (Ayca, 2010:141).

Yeni Alfabe Komitesi'nin asıl amacı müslüman -Türk dünyasının tek alfabe çevresinde birleşmesi idi. Komite bu birliği müslüman-Türk dünyasının gelişiminde önemli unsurlardan biri olarak görüyordu. Yeni alfabe konusunun ortaya çıkışı bazıları için “Arap alfabesi değiştirilirse Türk milletinin sonu nasıl olacaktır” sorusunu da beraberinde getirmiştir. Samed Ağamalıoğlu, milletle alfabenin karıştırılmaması gerektiğini savunmuştur.

Samed Ağamalıoğlu'na göre, bu şekilde düşünenler, Arap alfabesi kullanmayanların İslam diniyle, İslam ilmiyle ilişkisi olmayan halklar olduğunu düşünenlerdir, ama bu yanlış düşüncedir. S.Ağamalıoğlu'na göre, millet, tarih, dil ve din meseleleri üzerine ciddi düşünmek gerekir. Alfabe, dil ve yazı üzerine ise konuşmanın zamanı gelmiştir ve yeni alfabe müslüman dünyasını, Türk halklarını, Doğu'yu daha ileriye götüren alfabe olacaktır.

S.Ağamalıoğlu, yeni ve eski alfabe savaşında yeniliğin kazanacağına inanıyordu. O şöyle yazıyor: “... iş eskilik ve yenilik üzerinedir. Yukarıda söylediğimiz gibi, Arap alfabesi eskilikle alakalıdır ve Arap alfabesi eskiliğe hizmet ediyor, yenilik ise yeni alfabeyle bağlıdır ve yeniliğe yeni alfabe hizmet edebilir” (Ağamalıoğlu, 1925:22).

XX. yüzyılın 20. yıllarında Azerbaycan hükümeti alfabe meselesine özellikle önem veriyordu. Azerbaycan hükümeti başkanı Samed Ağamalıoğlu tarafından *Türk Grameri* eserinin müellifi, menşece Kırım Tatarı olan Türkolog Bekir Çobanzade'nin, Kırım'dan Azerbaycan'a davet edilmesi de bu mesele ile ilgili idi. Bekir Çobanzade Bakü'ye Yeni Türk Alfabeti Komitesi'ne danışman olarak davet edilmiştir. Bekir Çobanzade'nin Latin alfabesini “Şark alfabesi” adlandırması da tesadüf değildi (Babayev, 1998:67).

## 6. Birinci Türkoloji Kurultayı'nda alfabe tartışmaları.

Birinci Türkoloji Kurultayı'ndan dört-beş ay sonra, Azerbaycan'daki Yeni Alfabet Komitesi'ne münferit cumhuriyetlerden yeni alfabet projeleri gönderilmiştir. Ancak gönderilen bu projeler Azerbaycan'ın kabul ettiği yeni alfabeteye göre önemli farklılıklar göstermiştir. Bu nedenle yeni alfabeteye ilgili projelerin birleştirilmesine, daha doğrusu yeni alfabetenin birleştirilmesine yönelik konferansların düzenlenmesine ihtiyaç vardı. Bu açıdan yeni alfabeteye ilgili yapılacak konferanslardan önce yeni alfabetenin birleştirilmesi için ciddi çalışmalar yapılması gerekiyordu. Bu ciddi görevleri yerine getirebilmek için *Yeni Alfabet Komitesi* üyelerinin farklı Cumhuriyetlerde yeni alfabeteye projelerini tartışmaları ve ortak kurallar oluşturmayı başarmaları gerekmektedir. Azerbaycan'ın kabul ettiği yeni alfabeteye istinaden binlerce kitap basıldığını da belirtmekte fayda var. Türkoloji Kurultayı'nda sadece Azerbaycan Türklerinin değil, SSCB'de yaşayan diğer Türkçe konuşan halkların da alfabeteye sorunları tartışılmıştır. Türkiye'de alfabeteye sorunu, 1926'da Bakü'de yapılan Birinci Türkoloji Kurultayı'ndan sonra daha aktüel olmuştur. Alfabeteye, her edebî dilin gelişmesinde vazgeçilmez bir rol oynamaktadır. Deneyimler, dünya halklarının yazılı edebî dillerinin alfabeteye yoluyla yüksek ilerleme seviyelerine çıkabildiklerini göstermektedir. Oluşturulacak tüm Türk edebî dilinin oluşmasında ve gelişmesinde Türk halkları için kuşkusuz ortak alfabetenin özel bir önemi olabilir. Latin alfabesine dayalı ortak bir alfabetenin oluşturulması, ortak bir Türk edebiyat dilinin oluşumunu gerçekleştirecek ve oluşum hızını artıracaktır. Ortak alfabeteye, Türkçe konuşan halkların tarihini, kültürünü, folklorunu ve geleneklerini öğrenmede ve tanıtmada büyük rol oynayabilecektir. Türk dünyası için son derece gerekli olan bu sorunun çözümü, başta Türkologlar olmak üzere tüm aydınlar için acil bir görev olarak kalmaktadır.

1926 yılında Bakü'de düzenlenen I. Türkoloji Kurultayı'nın temel amacı, SSCB'de yaşayan Türkçe konuşan halkların Latin alfabesine geçişi ve ortak bir alfabetenin oluşturulmasıydı. Kurultayı'da üç ana konu tartışılmıştır: “*Türk halklarının tarihi, Türk*

*halklarının etnografyası ve Türk halklarının dili. Kurultay'da belirlenen 7 ana sorundan biri de ortak alfabe sorunu'du” (I Bakü Türkoloji Kurultayı, 2006:11).*

Genel olarak, ortak bir dil, ortak bir alfabe ve ortak bir terminoloji konuları XX. yüzyılın başından itibaren büyük önem kazanmıştır. Profesör H. Develi şöyle yazıyor: “XIX. yüzyıl öncesi iletişim ihtiyacı bugünkü kadar yoğun değildi ve sınırlı sayıda insanın ortak bir dilde iletişim kurması toplumsal işlevlerin yürütmesi için yeterliydi. XIX. yüzyıl sonrası modernleşme sürecinde yöneten-yönetilen ilişkisinin daha sıklaşması, bilim ve kültürel etkileşimin hızlanması Türkçe'nin bütün İmparatorlukta öğretilmesini gerekli kıldı. Diyebiliriz ki, entelektüel alanda Türkçe'nin en yaygın olarak öğrenildiği ve kullanıldığı dönem XIX. yüzyılın ikinci yarısı ile XX. yüzyılın ilk çeyreği olmuştur. Bütün Balkanlar, Anadolu, Irak, Suriye ve Mısır'ın büyük şehirleri Türkçe'nin yoğun bir şekilde ortak dil olarak kullanıldığı yerler olmuştur” (Develi, 2021:40).

Kurultay'ın en gürültülü ve hararetli tartışılan konusu alfabe konusuydu. Alfabe tartışması beş oturumu (9-13) kapsamıştır (Hacıyev, 2013:95).

Kurultay kararlarının uygulanmasına daha sonra suni engellerin yaratıldığını, Türkçe konuşan halkların kültürel entegrasyonunu amaçlayan bu çalışmanın siyasi amaçlara kurban edildiğini de üzülenek belirtmek gerekmektedir. Azerbaycan dilbilimcilerinin büyük çoğunluğu totaliter rejimin baskılarına maruz kalmıştır. Burada belirtmek gerekir ki, tüm Azerbaycan aydınları Latin alfabesine geçişten yana değildi. Azerbaycan aydınları arasında Ali Bey Hüseyinzade'nin Latin alfabesi konusundaki tutumu da çok ilginçti.

#### **7. A. Hüseyinzade'nin alfabe konusundaki tutumu.**

Alfabenin her milletin oluşturduğu millî ve manevi değerlerin ve yazılı kaynakların korunması ve gelecek nesillere aktarılması için önemli bir kaynak olduğu bilinmektedir. Ne yazık ki XX. yüzyılda Azerbaycan'da alfabe üç kez değiştirilerek milletin tarihi ve kültürel gelişimine büyük bir darbe vurulmuştur. Asrın başında aydınlar arasında alfabe konusunda çelişkili görüşler vardı. Örneğin, Türk halklarının ortak birliğinin sadık bir savunucusu olan A.Hüseyinzade, Azerbaycan Türkleri'nin kullandığı Arap alfabesinin değiştirilmesinden yana değildi. Ali Bey'e göre alfabeyi değiştirmek kurtuluşun yolu değildir. Hüseyinzade, Arap alfabesini tüm Müslümanları birleştirmenin bir aracı olarak görmüştür. Alfabe değişikliğinin neden olduğu maddi ve manevi zararı en baştan gören A. Hüseyinzade bunun önemli bir sorun olduğunu düşünmüştür (Alakparova, 2010:30).

XX. yüzyılın başlarında Azerbaycan basınında ortak dil birliğini teşvik eden A.Hüseyinzade alfabe konusunda tutucu bir tavır almıştır. Hüseyinzade, Arap alfabesinin değiştirilmesine karşıydı. Zira *Tercüman* gazetesinin Türkçe konuşan halklar arasında yayılmasında mühim rolü Arap alfabesiyle yayımlanması oynamıştır. Yani Türkçe konuşan halkların çoğu o dönemde Arap Alfabeti kullanmaktaydı. A.Hüseyinzade, Azerbaycan halkının Arap alfabesini kullanarak oluşturduğu yazılı kaynaklara dayanarak alfabenin değiştirilmesine de karşıydı. Ali Bey Hüseyinzade, 1926'da Bakü'de düzenlenen I Türkoloji Kurultayı'nın 131 katılımcısı arasında da yer almıştır. O, Kurultay'a onursal temsilci olarak davet edilmiştir.

Ali Bey Hüseyinzade, günlüğünde alfabe konusuna da değinmiştir. Onun, Arap alfabesini savunması Latin alfabesine karşı olumsuz bir tavır olarak değerlendirilemez. O sadece alfabeyi *günün ve anın şerrine* kurban etmenin acı sonuçlar doğuracağını düşünmüştür ve alfabeyi ilerleme yolunda bir engel olarak görmemiştir. O, Arap harflerinin estetik değerinden, birer sanat eseri olan cami duvarlarındaki levhalardan söz etmiştir. Basım evlerinde kullanılan 250-300 harfi bir derece azaltmak mümkündür. Harf değiştirmek zorunlu değildir (Hasanova, 2006:100).

Buradan, Azerbaycan'ın ileri görüşlü aydınlarının hepsinin, Arap alfabesinin Latin alfabesi ile değiştirilmesine karşı aynı tavrı sergilemedikleri anlaşılmaktadır. Latin alfabesinin bilim ve gelişim alfabesi olduğu şüphesizdir, ancak bu alfabenin Azerbaycan ve Türkiye arasında dil birliğini, yani iletişim birliğini bozmuştur. Farklı telaffuzlara rağmen aynı imlanın



olması sadece Türkiye ve Azerbaycan ile değil, tüm Türk dünyası ile bağların kopmasına neden oldu. Azerbaycanlı aydınlar, sadece Azerbaycan'daki alfabe değişikliği ile yorum yapmakla kalmamış, Türkiye'deki süreçlere yönelik tutumlarını da dile getirmişlerdir.

Yukarıda da belirttiğimiz gibi SSCB'de yaşayan tüm Türkçe konuşan halkların alfabe sorunları Kurultay'da yer almıştır. 20'li yıllarda, Rus yazısını koruyan Çuvaşlar hariç tüm Türkçe konuşan halkların hepsi 1922-1929'da yerel cumhuriyetçi bilim topluluklarının yakın işbirliğiyle Latin alfabesine geçmiştir. 1927'de *Birleşik Yeni Türk Alfabesi* hazırlanmıştır. Bu alfabe 33 harften oluşuyordu. Bu harflerden 23 tanesi günümüz Türk harfleriyle aynıdır. Sovyet Türkleri bu alfabeği 1927'de kabul etseler de bu karar bariz nedenlerle uygulanamadı.

Azerbaycan'da Latin alfabesine geçiş süreci, SSCB'de yaşayan diğer Türkçe konuşan halklardaki sürece bağlıydı. Bu nedenle Latin harfleriyle yazılan eserler Azerbaycan Türkleri için çok değerliydi. Tatar bilim adamı Şeref Galimjan da Alfabe hareketinin öncüsü olarak Mirza Fatali Ahundzade'yi göstermiştir. O M.F. Ahundzade'nin devamcısı olarak, Arap yazı tiplerini Latin alfabesine yaklaştırmayı, ancak sağdan sola yönlendirmeyi savunanlar arasında Kafkasya'daki *Şarki-rus* gazetesinin kurucusu ve editörü ve daha sonra *Rossiya ve Novoye Vremya* monarşist gazetelerinin çalışanı olan Mehmedağa Şahtahtlı'yı, o zamanlar Orenburg'da *Vakit* (zaman) gazetesinin kurucularını, alfabesi tüm projeler arasında en iyisi olan ancak başarılı olamayan altın madenlerinin sahipleri Ramiyev kardeşlerini ve Kazan'da büyük bir matbaası olan Rus Haritonov'u göstermiştir.

Ş.Galimjan daha sonra şöyle yazmıştır: “Avrupa savaşı sırasında Latin alfabesinin kabulü meselesi İstanbul Üniversitesi'nde bir süre tartışılmasına rağmen kabul edilmemiştir. Son yıllarda Türkiye'de Ömer Tahsin'in konuşmasında ve bazı aydın kesimler arasında Latin alfabesinin kabulü istenmekte. *Cumhuriyet* ve *Hikmet-i Millîye* gazetelerinin bu fikri desteklemelerine rağmen çoğu Türk gazeteleri bu fikre karşı çıkıyor” (Galimjan, 1926:60).

Yeni Alfabe Komitesi'nin gündeme getirdiği alfabe konusu XX. yüzyılın 20'li yıllarından sonra tartışma konusu haline gelmiştir, ancak konuyu Celil Memmedguluzade XX. yüzyılın başında tartışma odağına çevirmiştir. Azerbaycanlı oyun yazarı ve yayıncı C.Memmedguluzade, Latin alfabesine geçişin katı destekçilerinden biriydi. O, I Türkoloji Kurultay'ında "Latin alfabesine geçerek Avrupa kültürüne katılıyoruz" fikrini ortaya atmıştır. Bunun aksine Tatar halkının temsilcisi Galimjan Şerif, Arap alfabesinin korunmasından yanaydı. O, Arap alfabesinin Türkçe konuşan halklar arasında kültürel birlik oluşturduğunu özellikle vurgulamıştır (Ayca, 2010:144).

Azerbaycanlı dilbilimci Adil Babayev B.Çobanzadenin Türkçe konuşan halkların Latin alfabesine geçişinin destekçisi olarak aşağıdaki önerilerini şöyle sıralamıştır:

1. Birleşik alfabe tamamen Latin alfabesine dayanmalıdır. Latin alfabesinde bağımsız sembollerle temsil edilemeyen Türk-Tatar dillerinin kendine özgü sesleri için Latin sistemine uygun yeni semboller oluşturulmalıdır.
2. Fonetik olarak benzer sesler için grafik olarak benzer işaretler kullanılmalı;
3. Fazla işlek sesler için daha sade işaretler kullanılmalı;
4. Türk-Tatar dilleri için ortak işaretler kullanılmalı;
5. Her bir lehçenin spesifik sesleri gösterilmeli ve bu sesler için grafik seçme imkanı o lehçenin temsilcilerine bırakılmalı. Grafik seçiminde ise Latin sisteminden uzaklaşmamalı;
6. Birleşik Türk alfabesi için Azerbaycan'da kabul edilen Latin alfabesi esas alınmalı. (Babayev, 1998:59).

Dergide yer alan I Türkoloji Kurultayı başlıklı makalede şöyle yazıyordu: “Türklerin yeni alfabe konusundaki fikirleri de Azerbaycan'da büyük ilgi görüyordu. Tiflis'te basılan *Dan Yıldızı* dergisi, *Milliyet* gazetesinin 29 Haziran 1928 tarihli yazısını olduğu gibi basmıştır.

Makalede adı geçmeyen yazar, yeni harflerin benimsenmesi ve uygulanması sürecinde yeni bir imla sözlüğü, okuma kitabı ve etkinlik programı hazırlanması gerektiğini yazmış ve yeni alfabenin nasıl olması gerektiğine dair önerilerini ortaya koymuştur”.

1939 yılında Latin alfabesinden Kiril alfabesine dayalı yeni Azerbaycan alfabesine geçiş kararı alınmıştır. Böylece 1924'ten 1939'a kadar geçen on beş yılda, halkın yazı kültürü arka arkaya iki ağır darbe almıştır. Buna rağmen Azerbaycan Türkçesi tüm bu yıllar boyunca zorlukla da olsa saflığını korumayı başarmış, bilim ve kültür ile edebiyat ve gazetecilik alanında büyük bir potansiyele sahip olduğunu göstermiştir. Böylece, 1939 yılında Azerbaycan'da 10 yıldır kullanılan Latin alfabesi yerini Kiril alfabesine bırakmıştır. Bu, Türk halklarının birleşmesini engellemek için uygulanan bir Sovyet politikasıydı. Her şey yeniden tekrarlanmış, Türkler yine ayrılığa mahkum edilmişti. Arap alfabesini destekleyenlerin görüşleri tekrar geçerli hale gelmiştir: “Artık bir Özbek, Azerbaycan Sabir’ini, bir Türkmen, Kazan’ın Fatih Amirhanı’nı, Cihan Çelebi’sini, bir Çuvaş, Kırmılı İsmayil Gasprinski’yi rahat şekilde okuyamayacaktır...”. (Nazmi, 1928:2). Azerbaycan SSC'nin Latin alfabesine geçmesinden 5 yıl sonra Türkiye de bu alfabeğe geçti ancak 10 yıl sonra Stalin, Türklerin bu hamlesine karşı Sovyetler Birliği'nin tüm Müslüman ülkelerine Kiril alfabesini uyguladı. Bu da Türk dünyasının birbirleri ile alakasını zayıflatmış oldu. Türk dünyasında ortak alfabe meselesi de böylece durmuş oldu. Sovyetler döneminde Sovyet egemenliği altında olan tüm Türk halkları yeniden kiril alfabesine geçmek zorunda kaldı. E.İbrahimov bu konuda şöyle yazıyor: “1940 yılında kullanılmaya başlanan Kiril alfabeleri her cumhuriyet için ayrı ayrı karakterler göz önüne alınarak hazırlanmıştır. Bu Rusların özel tercihine dayanıyordu. Paralel karakterler kullanılmış olsaydı o zaman Türk boyları değişik lehçelerde yazılmış metinleri, en azından ortak öğeler söz konusu olduğunda, çok kolay anlayabilirlerdi. Alfabe örüntüsündeki karışıklık, şuuraltındaki hızlı çağırışma engel oluyordu” (İbrahimov, 2016:216).

## 8. Sonuç

1923 yılından itibaren Latin kökenli alfabeğe geçiş süreci hızlandırıldı. 1926'da toplanan Birinci Umumittifak Türkoloji Kurultayı'nın tavsiyelerine cevaben, 1 Ocak 1929'dan itibaren Azerbaycan'da Latin alfabesi yaygın olarak kullanılmaya başlandı.

Kısa sürede Latin alfabesinin kullanılması Azerbaycan'da geniş kitleler arasında cehaletin ortadan kaldırılması için çok elverişli bir zemin oluşturdu. Tüm bu başarılarına rağmen, 1 Ocak 1940'ta bu alfabenin yerini Kiril alfabesine dayalı yeni bir alfabe aldı.

Yarım asırdan fazla bir süre zarfında Kiril alfabesiyle Azerbaycan'da bilim ve kültürün değerli örnekleri yaratılmıştır. Ancak Kiril yazısının dilimizin ses yapısına uygun olmaması, Azerbaycan aydınlarını sürekli olarak bu alfabeği geliştirmeye yöneltmiştir. Tecrübe, Kiril alfabesini dilimizin ses yapısına uyarlamak için ne kadar çaba sarf edilirse edilsin, en uygun versiyona ulaşmanın imkansız olduğunu gösterdi, bu da bir gün değiştirilme olasılığını güçlendirdi.

Azerbaycan bağımsızlığını kazandıktan sonra ortaya çıkan tarihi şartlar, milletin dünya milletlerinin ortak yazı sistemine katılması için yeni perspektifler açmış ve Azerbaycan alfabesinin Latin alfabesine kavuşturulmasını gerekli kılmıştır. Bu da, ilgili yasanın kabul edilmesiyle sonuçlanmıştır. Şöyle ki, Azerbaycan'da 1990 yılından itibaren Latin alfabesine geçiş konusunda girişimler yeniden gündeme gelmiştir. Afad Gurbanov, yeni ve bağımsız bir alfabeğe geçme ihtiyacını bilimsel gerçeklerle gerekçelendiren ilk bilim adamıydı. 1 Ağustos 1990'da onun girişimiyle Azerbaycan Alfabe Komisyonu kuruldu ve alfabe uzmanı olarak bilgi ve becerileri dikkate alınarak komisyonun başkanlığına atandı. 1992 yılında Azerbaycan Alfabe Komisyonu tarafından derlenen yeni alfabe onaylanarak uygulanmaya başlandı.

### Kaynaklar

- Ağamalıoğlu, S. (1925). *Türkoloji Kurultay bize ne verebilir?* - Kommunist, 9 noyabr.
- Ağamalıoğlu, S. (1927). *Kimden ve tarihten*. Bakü: Maarif.
- Aşırılı, A. (2009). *Azerbaycan metbuat tarihi*. Bakü: Elm və təhsil Yayınları.
- Ayca, E. (2010). Azerbaycanda Bir Ulusal Kimlik Meselesi Olarak Alfabe Değişiklikleri. *Bilgi Dergisi*, Sayı 54.
- Babayev, A. (1998). *Bekir Çobanzade*. Bakü: Şark-Karb.
- Develi, H. (2021). Dünya Dili mi Türkçe, Üsküdar  
[https://www.academia.edu/68982839/D%C3%BCn%C3%BCn%C3%BCn\\_Dili\\_mi\\_T%C3%BCn%C3%BCn\\_A7e](https://www.academia.edu/68982839/D%C3%BCn%C3%BCn%C3%BCn_Dili_mi_T%C3%BCn%C3%BCn_A7e)
- İbrahimov, E. (2016). Türk Dünyasında Ortak Konuşma Dili Oluşturulmasında Alfabe Ve İmla Sorunları. *Gazi Türkiyat*, 213-220.  
[https://www.academia.edu/37427812/EI%C3%A7in\\_%C4%B0brahimov\\_2016\\_T%C3%BCn%D%C3%BCn%C3%BCn%4%B1nda\\_Ortak\\_Konu%C5%9Fma\\_Dili\\_Olu%C5%9Fturulmas%C4%B1nda\\_Alfabe\\_ve\\_%C4%B0mla\\_Sorunlar%C4%B1\\_Gazi\\_T%C3%BCn%C3%BCn\\_T%C3%BCn\\_kiyat\\_18\\_s\\_213\\_220](https://www.academia.edu/37427812/EI%C3%A7in_%C4%B0brahimov_2016_T%C3%BCn%D%C3%BCn%C3%BCn%4%B1nda_Ortak_Konu%C5%9Fma_Dili_Olu%C5%9Fturulmas%C4%B1nda_Alfabe_ve_%C4%B0mla_Sorunlar%C4%B1_Gazi_T%C3%BCn%C3%BCn_T%C3%BCn_kiyat_18_s_213_220)
- İsahanlı, İ. (2018). Ferhat Ağazade ve Latin alfabesi, *Journal of Azerbaijani Studies*, 14-72.  
<https://web.archive.org/web/20140902140755/http://dSPACE.khazar.org/jspui/bitstream/123456789/1315/1/02%20Isaxan%20Isaxanli.pdf>
- Galimjan, Ş. (1926). *K vaprosu o prinyatii dlya narodnostey latinskovo şrifta, Tatarskaya Coç. Cov. Respublika*. Kazan: İzd.vo. Tatarskaya Soi.Sov.Ree
- Hacıyev, T. (2013). *Türklər Üçün Ortaq Ünsiyyət Dili*. Bakı: Təhsil.
- Hagverdiyev, A. (2005). Seçilmiş eserleri iki ciltte, II cilt “*Lider neşriyat*” Bakü: Bilim.
- Halilov, B. (2016). *Türkologiyanın tarihi: XX. asrın 20 - 30 lı yılları*, Bakü: Bilim.
- Hasanova, S. (2006). *Ali Bey Hüseyinzadenin dincilik görüşleri*, Bakü :Bilim.
- Latin esaslı yeni türk alfabesi ve I Bakü Türkoloji Kurultayı (2006). *Bibliyografi*. Bakü:Bilim
- Molla Nasreddin dergisi. (2002). On ciltte. II cilt. (1906-1907'li yıllar). Bakü: *Azerbaycan Devlet Neşriyyatı*.
- Nazimi, A. (1928). *Türkiyede latin alfabesi*. Bakü: Dan yıldızı.
- Nerimanoğlu, V.N., Öner, M. (2006). *1926 Bakü Türkoloji Kurultayı. Tutanaklar*. Ankara: *Türk Dil Kurumu Yayınları*.
- Resulzade, M. (2012). *Eserler III Cilt, (1915-1916)* Bakü: bilim.
- Sadıgova, S. (2020). *Neriman Nerimanov ve Azerbaycan dili*. Bakü: Respublika. - 15 iyul. S. 136. [https://www.elibrary.az/docs/qazet/qzt2020\\_15346.pdf](https://www.elibrary.az/docs/qazet/qzt2020_15346.pdf)

### Etik, Beyan ve Açıklamalar

1. Etik Kurul izni ile ilgili;
- Bu çalışmanın yazar/yazarları, Etik Kurul İznine gerek olmadığını beyan etmektedir.
2. Bu çalışmanın yazar/yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uydıklarını kabul etmektedir.
3. Bu çalışmanın yazar/yazarları kullanmış oldukları resim, şekil, fotoğraf ve benzeri belgelerin kullanımında tüm sorumlulukları kabul etmektedir.
4. Bu çalışmanın benzerlik raporu bulunmaktadır.